

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-3-19>

КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Олександра Чупрун,

аспірантка

Полтавського національного педагогічного університету

імені В. Г. Короленка (Полтава, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2754-7076

E-mail: chuprun.oleksandra@gmail.com

Анотація. Стаття висвітлює проблему підготовки майбутніх учителів початкової школи в закладах вищої педагогічної освіти й компетентності, якими вони повинні володіти в процесі культурно-дозвіллевої діяльності з молодшими школярами. У статті використано аналітичні методи, завдяки яким аналізуються різні підходи, зміст і структура професійних компетентностей майбутнього вчителя в розробках зарубіжних і вітчизняних науковців. Визначено п'ять компонентів культурно-дозвіллевої компетентності: мотиваційно-цільовий компонент, який розглядається як вирішальний на стадії вибору майбутньої професії, опанування системи знань, формування фахівця та особистості; когнітивний компонент визначає зміст спеціальних знань, спрямовує їх на опанування вмінь і навичок, сприяє створенню полісуб'єктної середовищної взаємодії; комунікативний компонент поєднує усвідомлене розуміння майбутнім учителем цінності професійної комунікації, теоретичну і практичну готовність до кваліфікованого її виконання; етично-світоглядний компонент представляє систему професійних норм і правил поведінки вчителя, розглядається як психолого-педагогічний інструмент впливу учителя на внутрішній світ дитини; особистісно-діяльнісний пов'язаний з рефлексивним ставленням до себе й означає осмислення своїх дій, учинків, звичок, професійної діяльності, поведінки, а також включає діяльнісний аспект, спрямований на активність суб'єкта в пізнанні, праці, спілкуванні, особистісному розвитку.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, культурно-дозвіллева компетентність, мотиваційно-цільова компетентність, когнітивна компетентність, комунікативна компетентність, етично-світоглядна компетентність, особистісно-діялісна компетентність, професійна підготовка майбутніх учителів.

COMPONENTS OF CULTURAL AND LEISURE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Aleksandra Chuprun

Postgraduate Student

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2754-7076

E-mail: chuprun.oleksandra@gmail.com

Abstract. The article raises the issue of training future primary school teachers in institutions of higher pedagogical education and competences that they should have in the process of cultural and leisure activities with junior schoolchildren. The article uses analytical methods due to which different approaches, content and structure of professional competences of future teachers are analyzed in the research of foreign and domestic scientists. The article focuses upon five components of cultural and leisure competence: the motivational and target component is considered to be crucial at the stage of choosing a future profession, mastering the knowledge system and forming a specialist and personality; the cognitive component determines the content of special knowledge, directs it to the acquisition of skills and abilities, promotes the creation of poly-subjective environmental interaction; the communicative component combines the future teacher's conscious understanding of the value of professional communication, theoretical and practical readiness for its qualified implementation; ethical and ideological component represents a system of professional norms and rules of

conduct for teachers and is considered to be a psychological and pedagogical tool of teacher influence upon the inner world of a child; personality and activity component is related to reflective attitude and means understanding of their actions, habits, professional activities, behavior, and also includes the activity aspect aimed at the activity of the subject in cognition, work, communication and personal development.

Key words: competence, competence approach, cultural and leisure competence, motivational and target competence, cognitive competence, communicative competence, ethical and ideological competence, personality and activity competence, professional training of future teachers.

Вступ. У сучасних умовах зростає роль професійної діяльності вчителя як вихователя, організатора позаурочної, позакласної роботи, аніматора, менеджера дозвілля молодших школярів. Тому основними характерними рисами педагога є: гуманістична спрямованість; готовність до педагогічної взаємодії; розуміння соціальної і культурної цінності дозвілля; усвідомлення можливостей дозвіллевої діяльності в розумовому, моральному, естетичному, комунікативному, творчому розвитку молодших школярів; постійний рух уперед; саморозвиток та самовдосконалення.

Над проблемою компетентностей майбутнього вчителя початкової школи працюють зарубіжні й вітчизняні вчені. Так, серед ключових компетентностей майбутнього педагога американські дослідники М. Грін, А. Комбс, М. Сомервіль виділяють: здатність до емпатії, ефективно неформальне спілкування, емоційно стійку та оптимістично налаштовану комунікабельність (Somerville, Green, 2011: 14–24; Combs, 1988: 38–39). У професійній підготовці вчителів Канади акцентується увага на практичних складниках компетентностей змісту навчання. Так, М. Фуллан (університет Торонто) розглядає партнерство шкіл та ЗВО як необхідну умову покращення професійної підготовки майбутнього педагога й удосконалення навчально-виховного процесу в школі (Fullan, 2001: 246–247). Досвід зарубіжної підготовки майбутніх учителів початкової школи є об'єктом вітчизняних дослідників: Ю. Короткової (Греція) (Короткова, 2006: 32–33), О. Будник (Велика Британія, Франція) (Будник, 2014: 11–15), К. Бінницької (Республіка Польща) (Бінницька, 2018: 63) та ін. Науковий інтерес представляють дослідження українських учених щодо підготовки майбутнього вчителя початкової школи до культурно-дозвіллевої діяльності (І. Бойчев, Ю. Бардашевська, О. Гончарук, В. Звскова, Д. Огієнко, Т. Яцула та ін.). Метою статті є визначення і обґрунтування складників культурно-дозвіллевої компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Основна частина. Завданнями наукової статті є: аналіз компетентнісного підходу до проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи; дослідження поглядів вітчизняних учених до професійних компетентностей майбутніх учителів; виокремлення культурно-дозвіллевої компетентності, її складників та змісту кожної як системоутворюючого фактору підготовки означених фахівців.

Вивчення психолого-педагогічної літератури свідчить про інтерес вітчизняних дослідників до проблем підготовленості майбутніх учителів початкової школи. Вченими проводяться дослідження на основі компетентнісного підходу, який є ключовим у сучасній підготовці педагогічних кадрів, він об'єктивно і комплексно віддзеркалює соціальні та педагогічні вимоги до сучасного вчителя. І. Казанжи у своїх дослідженнях наголошує на тому, що компетентнісний підхід є одним із концептуально важливих засобів управління якістю підготовки спеціалістів в Україні та світі. Вона переконана, що компетентнісний підхід – це спроба привести вищу освіту у відповідність до потреб ринку праці, запитів особистості й суспільства (Казанжи, 2012: 93). О. Перець у структурі професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів виділяє такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-діяльнісний, особистісний та рефлексивний (Перець, 2010: 120).

Група дослідників наголошує, що сучасному вчителю для продуктивного виконання професійних обов'язків необхідна розвинена здатність до самовдосконалення, потреба у творчій

діяльності, самовизначенні, самоосвіті, конкурентоспроможності, а «компетентність виступає умовою розвитку і набуття зрілої форми думок, мотивів, цінностей, спрямованості особистості, яка прагне самоствердитися у власній діяльності, реалізувати творчий потенціал, проявити свої здібності, набути авторитету серед колег і сформувати почуття поваги до самого себе» (Денисенко, Мкртічян, Білецька, Ковтун, 2020: 68). При цьому дозвіллева компетентність педагога представляє специфічне професійно-особистісне утворення, яке забезпечує продуктивну педагогічну діяльність у сфері дозвілля і рекреації, сприяє реалізації освітніх завдань, а її інтегративно-функціональними складниками стають культурно-освітня, психолого-педагогічна, методична, організаційна, дослідна, комунікативна, мистецька, проектна компетенції (Денисенко, Мкртічян, Білецька, Ковтун, 2020: 68–69).

Безперечно, особливої значущості набуває проблема формування в закладах вищої педагогічної освіти культурно-дозвіллевої компетентності в майбутніх учителів початкової школи. Так, у структурі професійної компетентності вчителя початкової школи було виділено такі компоненти професійної компетентності до культурно-дозвіллевої діяльності: мотиваційно-цільовий, когнітивний, комунікативний, етично-світоглядний, особистісно-діяльнісний. Надамо характеристику кожного з них.

Мотиваційно-цільовий компонент. Він представляє один із провідних факторів регуляції активності особистості в її професійному виборі, подальшій поведінці й діяльності. Взагалі, мотив і мотивації вчені визначають як внутрішнє спонукання особистості до діяльності, пов'язане з реалізацією певних потреб, інтересів, цінностей, ідеалів, переконань, соціальних установок. С. Гончаренко визначає мотив як «спонукальну причину дій і вчинків людини», основою яких є різноманітні потреби, відповідно, мотивація – «система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки» (Гончаренко, 2011: 217). Мотиваційна сфера особистості утворює сукупність стійких мотивів, яка має певну ієрархію та впливає на спрямованість особистості. Слід зазначити, що мотиваційна сфера в результативності професійної підготовки майбутнього вчителя спонукає його до діяльності. Таким чином, ефективність педагогічної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу залежить перш за все від мотивації студента. Наявність різних мотивів у майбутніх учителів початкової школи формує і різні ступені активності й цілепокладання. Щодо дефініції «цільовий», то це означає кінцевий результат педагогічної діяльності, основним завданням якої в нашому дослідженні є формування в учителів початкової школи готовності до культурно-дозвіллевої діяльності. Мотиваційно-цільовий компонент є вирішальним у стадії вибору майбутньої професії та важливим на етапі опанування системи знань, умінь та навичок, формування фахівця та особистості.

Когнітивний компонент. Можна стверджувати, що головним елементом когнітивного компоненту є система знань, їх зміст і способи застосування у професійній діяльності. Ці знання здобувають у результаті інтеграції навчальних дисциплін та реалізації міжпредметних зв'язків. Створення інтеграційної системи знань є необхідним фактором підготовки майбутнього вчителя початкової школи до культурно-дозвіллевої діяльності. Інтеграційна система передбачає тісне переплетіння таких дисциплін, як філософія, етика, естетика, культурологія, педагогіка, психологія, методика виховної роботи, педагогічна майстерність, дозвіллезнавство, основи ігрової діяльності тощо. Наступним фактором виступає створення полісуб'єктної середовищної взаємодії. При цьому важливі зв'язки: викладач – студент – колектив студентської групи – колектив ЗВО; студент – учитель – учні – батьки – шкільна громада. Саме про важливість створення полісуб'єктної середовищної взаємодії вчителя, молодших школярів та їхніх батьків йдеться в дослідженнях Р. Пріма та О. Цибульської (Пріма, Цибульська, 2020: 37–42). Слід зазначити, що когнітивна компетентність майбутнього вчителя містить знання, яке ґрунтується на розвинутому професійному мисленні та професійній свідомості. Професійним прагненням майбутнього вчителя є здатність творчо вирішувати професійно-педагогічні завдання, які він

формулює для себе в процесі виникаючих проблемних педагогічних ситуацій. Важливим елементом когнітивного компоненту в процесі підготовки майбутнього вчителя до організації культурно-дозвілдової діяльності виступають освітні технології.

Комунікативний компонент. Визначається як інтегральне особистісне утворення, що поєднує усвідомлене розуміння вчителем цінності комунікативної діяльності, теоретичну і практичну готовність до її кваліфікованого виконання. Важливим представляється дослідження професійно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів, проведене С. Скворцовою. Поняття професійно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів вона трактує як інтегративне особистісне утворення, що виявляється в процесі педагогічної комунікації з молодшими школярами, батьками та колегами, як здатність актуалізувати і застосовувати здобутий досвід комунікативної діяльності, а також індивідуально-психологічні якості особистості для досягнення цілей та завдань навчання і виховання (Скворцова, 2009: 93–94). Професійно-педагогічна комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи має глибинні джерела і тісно пов'язана з особистісними рисами майбутнього вчителя, мотивами його діяльності, його соціокультурними і комунікативними настановами, ціннісними орієнтирами й переконаннями.

Етично-світоглядний компонент. Представляє поєднання етичної компетентності вчителя як носія і головного суб'єкта формування сучасних моральних цінностей та світоглядної компетентності, яка вміщує гуманістичну стратегію і тактику педагогічної дії. На думку Л. Хоружої, саме етика з огляду на позиції цілісного підходу до особистості розглядає виховання як духовний процес, що розгортається в діалозі рівноправних суб'єктів і спрямовується на розвиток вільної та відповідальної людини (Хоружа, 2003: 27). Ї далі вона стверджує, що «етична компетентність виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи у школі, адже виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст» (Хоружа, 2003: 260). З огляду на це пріоритетне значення серед ключових компетентностей підготовки майбутнього вчителя початкової школи має формування етичної компетентності в педагогічному закладі вищої освіти. Етична компетентність представляє систему професійних норм і правил поведінки вчителя, а також психолого-педагогічний інструмент впливу педагога на внутрішній світ дитини. Вона сприяє розширенню професійних можливостей вчителя і допомагає ефективно будувати педагогічну діяльність і взаємодію з усіма учасниками навчально-виховного процесу. Етична компетентність виступає регулятором дій майбутнього педагога, які реалізуються в знанні норм професійної моралі, педагогічному такті, звичках, психологічних станах, принципах життя, вчинках. Завдяки етичній компетентності відбувається засвоєння в практичній педагогічній діяльності провідних моральних цінностей: любов до дітей, доброта, чесність, довіра, співчуття, увага, успіх у навчанні та ін. Саме головною якістю педагога Г. Васянович вважає любов до дітей. Без неї постать учителя губить свою гуманістичну спрямованість: «В усі часи любов до дітей визнавалася необхідною моральною якістю вихователя, виразником його духовної досконалості» (Васянович, 2005: 49)

В етично-світоглядну компетентність майбутнього вчителя входить категорія «світогляд», яка представляє складне і поліфункціональне поняття, що охоплює світоглядні філософські й культурологічні аспекти ставлення людини до світу. Основними світоглядними категоріями є: світовідношення, світосприйняття, світорозуміння, світовідчуження, світоосмислення, світоперетворення. На думку С. Гончаренка, світогляд – «форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому» (Гончаренко, 2011: 299). Світогляд розуміється як спосіб духовно-практичного освоєння людиною досвіду і культурно-ціннісного спадку суспільства. Проявами світоглядної культури особистості виступають: ціннісні орієнтації особистості на духовно патріотичні ідеали народу, соціальні норми

суспільства; науковий і практичний характер світорозуміння особистості; інтеграція світоглядних якостей, здібностей і спрямування їх на творчу активність у педагогічній діяльності.

Особистісно-діяльнісний компонент є ключовим у продуктивній професійній діяльності майбутнього вчителя початкової школи. Критеріальними показниками сформованості особистісної складової професійної компетентності майбутнього вчителя є: здатність до емпатії, педагогічний такт, гнучкість мислення і поведінки, здатність до міжособового спілкування і рефлексія. Емпатійність можна розглядати як здатність проникнення в емоційний стан та переживання іншої людини, вміння поставити себе на місце учня, зрозуміти його проблеми, поведінку та позиції, відгукнутись та підтримати дитину. Важливе значення при цьому має педагогічний такт – така лінія поведінки, такий підхід, за якого вчитель оберігає честь і гідність своїх вихованців, колектив класу. Педагогічний такт характеризується вчинками, словами, жестами, мімікою, поглядом, тоном, рухами тощо. Завдяки педагогічному такту вибирається така лінія поведінки, за якої не принижується і не возвеличується особистість і група дітей. У формуванні педагогічного такту важливим є знання вікових й індивідуальних особливостей молодших школярів, їхнього психічного стану, настрою, переживань. До показників сформованості особистісної складової професійної компетентності майбутнього вчителя слід віднести гнучкість мислення і поведінки.

Аналізуючи педагогічну діяльність учителя початкових класів, слід зазначити, що вона характеризується динамізмом та варіативністю. Це потребує від учителя миттєвої оцінки ситуації, здатності швидкого реагування на зміни, що відбуваються у шкільному соціумі, знаходження рішення в проблемних ситуаціях. Важливим при цьому є усвідомлення своєї ролі та взяття на себе відповідальності за те, що відбувається.

В особистісно-діяльнісний компонент також входить здатність до міжособового спілкування. Володіння міжособовим спілкуванням передбачає здатність ведення діалогу, запобігання конфліктів, ведення конструктивних переговорів, сформованість толерантного відношення до інших думок, уподобань, проявів. Усе це сприяє атмосфері довіри, впевненості, стабільності, результативності виховання в дитячому, батьківському, педагогічному колективах. Рефлексія – це знання й досвід розуміння людиною самої себе, усвідомлення того, як бачать її інші. Рефлексивне ставлення до себе означає осмислення майбутнім учителем своїх дій, вчинків, звичок, своєї професійної діяльності, поведінки, аналіз недоліків та прорахунків. Рефлексія є однією з важливих умов розвитку й саморозвитку особистості вчителя.

Діяльнісний компонент професійної компетентності представляє складник у структурі особистісно-діялісного компоненту професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Усвідомлюючи діалектичну єдність особистісного і діялісного підходів, можна стверджувати, що обидва ці аспекти утворюють нерозривну єдину інтеграцію, спрямовану на саморух, самозростання і самореалізацію можливостей особистості. А Л. Зубкова наголошує, що тільки завдяки власній активній діяльності людини відбувається набуття професійних компетентностей та створюються умови для їх прояву (Зубкова, 2015: 175). Діялісний аспект спрямований на активність суб'єкта в пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку. Освітній процес у школі можна вважати умовою прояву активності майбутнього вчителя. Набути необхідний рівень культурно-дозвіллевої діяльності студент зможе завдяки власній активній продуктивній діяльності, спрямованій на отримання під час навчання необхідних знань, умінь, навичок у галузі культурно-дозвіллевої діяльності та їх використання в професійній діяльності вчителя початкової школи під час позаурочної, позакласної роботи. Важливим при цьому є наявність організаторських якостей. Саме вони виступають вирішальними у: прагненні активізувати дозвілля молодших школярів, зробити його цікавим, захоплюючим і необхідним; усвідомленні важливості спільного дозвілля; об'єднанні дітей у міцний колектив; здатності досягнення колективної виховної мети.

Висновки. Узагальнюючи, можна зазначити, що виділені й обґрунтовані компоненти культурно-дозвіллевої компетентності представляють систему важливих елементів змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; дозволяють діагностувати стан

підготовленості студентів до культурно-дозвілєвої діяльності з молодшими школярами; допомагають визначенню змісту, етапів професійної підготовки, шляхів її оптимізації.

References:

1. Binnytska K.M. (2018) Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï osvity u respublitsi Polshcha (Features of professional preparation of future teachers of primary education in a republic Poland) *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky*, 161, 2018. С.60–66. [in Ukrainian]
2. Budnyk O. (2014) Prohresyvni idei profesiinoi pidhotovky vchytelia pochatkovoï shkoly do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti v zarubizhnykh krainakh (Progressive ideas of professional training of primary school teachers for socio-pedagogical activities in foreign countries) *Obrii*, 1(38), 11–15. [in Ukrainian]
3. Combs, Arthur W. (1988, February) New Assumptions for Educational Reform Arthur Combs [Educational Leadership]. – XLV, 5. 38–40(in USA).
4. Fullan M. (2001) The new meaning of educational change (third edition) M. Fullan. – Toronto, Ontario *Irwin Publishing*, 246–247. [in Canada]
5. Honcharenko S. U. (2011) Ukrainyskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. – 2-he vyd., dopovn. y vypravl (Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary. - 2nd ed., Supplement. and corrected) *Volyn. oberehy*, 519 [in Ukrainian]
6. Kazanzhy I. V. (2012) Kompetentnisnyi pidkhid u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv (Competence approach in professional training of future primary school teachers) *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly* 36, 92–97 access mode http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSH_2012_36_17 [in Ukrainian]
7. Khoruzha L. L. (2003) Etychna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka : monohrafiia (Ethical competence of the future primary school teacher: theory and practice: monograph) *Presa Ukraine*, 319 [in Ukrainian]
8. Korotkova Yu. M. (2006) Orhanizatsiia praktychnoi pidhotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv na pedahohichnykh viddilenniakh pochatkovoï osvity Hretsii (Organization of practical training of primary school teachers in pedagogical departments of primary education in Greece) *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu : zb. nauk. prats* [in Ukrainian]
9. Pedahohika dozvillia – zaporuka formuvannia profesiinykh kompetentnostei (2020) (Pedagogy of leisure - the key to the formation of professional competencies) A. O. Denysenko, O. A. Mkrtychian, S. A. Biletska, A. V. Kovtun *Novyi kolehium* [in Ukrainian]
10. Perets O. (2010) Osnovni kryterii, rivni ta pokaznyky sformovanosti profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv (Basic criteria, levels and indexes of formed of professional competence of future teacher of initial classes) *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 2, 119-125 [in Ukrainian]
11. Prima R., Tsybul'ska O. (2020) Komponentno-strukturnyi analiz fenomenu «hotovnist maibutnoho vchytelia do vykhovannia kultury zdorov'iazberezhennia molodshykh shkolariv (Component-structural analysis of the phenomenon "readiness of the future teacher to cultivate a culture of health of primary school children) *Molod i rynok*, 6–7 (185-186), 37–42 [in Ukrainian]
12. Skvortsova S. O. (2009) Profesiina kompetentnist vchytelia: zmist poniattia (Teacher's professional competence: the meaning of the concept) *Nauka i osvita*, 4, 93-94 [in Ukrainian]
13. Somerville, M., Green, M. A (2011) Pedagogy of "organized chaos": ecological learning in primary schools M. Somerville, M. Green *Children, Youth and Environments* [E] 21 Issue 1, University of Colorado. United States, 14–34 (in USA).
14. Vasianovych H. P. (2005) Pedahohichna etyka: (Pedagogical ethics:) *Navchalno-metodychnyi posibnyk «Norma»*, 344 [in Ukrainian]
15. Zubkova L. M. (2016) Osobystisno-diiialnisnyi, aksiolohichnyi ta kompetentnisnyi pidkhody – metodolohichna osnova problemy formuvannia zhyttievoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv (Personality-activity, axiological and competence approaches are the methodological basis of the problem of formation of life competence of future teachers) *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia»*, 54, 170–178 [in Ukrainian]